

T

The Development of Design and Manufacturing Process for Community Products under the Limitation of Elderly Potential

Kanyakorn Chantarasakha¹ and Phannipha Piajantuek^{2,*}

Received: December 7, 2021 Revised: May 5, 2022 Accepted: June 13, 2022

Abstract

This research aims to develop a variety of product design and manufacturing processes suitable for elders based on Isan local wisdom which are in the current social context and help increase the physical potential and ability of the elderly to do activities. This qualitative research collected data from informants, including elders, community developers, product development specialists and local product development and marketing specialists, by using in-depth interview and focus group discussion techniques, applying the analytical descriptive approach to analyze data by firstly considering major themes and dividing them into sub-themes then using the content synthesis technique to link process data. Research findings revealed that the elderly had to be active at all times, the elderly would be happy when choosing activities that require skilled craftsmanship and are achievable. The elderly selected skill-based activities, which they had skills and aptitudes, and emphasized on rehabilitated the elderly's previous knowledge. Reviewing previous experiences and commenting while working on an activity, and cognitive ability of the elderly could lead to potential development while doing activities. Guidelines for product development and manufacturing which are appropriate for elders from this research were bringing their own products to ask experts for analysis and find ways to develop, enhancing a product to have distinctive differences, branding to gain acceptance and have a story. That product would be able to raise the identity of local wisdom with valuable stories which could be regarded as the cultural capital which can be used to create designs.

Keywords: elder people, elderly potential, local wisdom

^{1,2} Faculty of Fine Art and Industrial Design, Rajamangala University of Technology Isan

* Corresponding author. E-mail: Pannipa_pan@outlook.com

การพัฒนาระบบการออกแบบและ การผลิตผลิตภัณฑ์ในชุมชนภายใต้ข้อจำกัด ของศักยภาพผู้สูงอายุ

กัลยกร จันทระสา¹ และ พรรณนิภา เปี้ยจันทิก^{2*}

วันรับบทความ: December 7, 2021 วันแก้ไขบทความ: May 5, 2022 วันตอบรับบทความ: June 13, 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ให้มีความหลากหลายตามบริบทสังคมในปัจจุบันและช่วยเพิ่มศักยภาพทางกายภาพและความสามารถในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม จากผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุ นักพัฒนาชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและการตลาด แล้วจึงวิเคราะห์ในรูปแบบพรรณนา วิเคราะห์โดยพิจารณาประเด็นหลัก และแบ่งเป็นประเด็นย่อย จากนั้นใช้เทคนิคการสังเคราะห์เนื้อหาเพื่อเชื่อมโยงแสดงผลของข้อมูลกระบวนการ ผลการศึกษาพบว่าผู้สูงอายุจะต้องทำกิจกรรมอยู่เสมอ ผู้สูงอายุจะมีความสุขเมื่อเลือกทำกิจกรรมที่ต้องใช้ทักษะทางด้านฝีมือที่มีความเชี่ยวชาญและสามารถทำกันได้ โดยผู้สูงอายุเลือกกิจกรรมที่ใช้ฝีมือ ซึ่งเป็นการทำงานที่ตนเองมีทักษะ มีความถนัด เน้นการฟื้นฟูความรู้เดิมของผู้สูงอายุ การทบทวนประสบการณ์เดิม และการแสดงความคิดเห็นขณะทำกิจกรรม การรับรู้ความรู้ ความสามารถของผู้สูงอายุทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพในขณะการทำกิจกรรมได้ โดยแนวทางในการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุที่ค้นพบในครั้งนี้ คือ การนำสินค้าของตัวเองให้ผู้เชี่ยวชาญช่วยวิเคราะห์หาแนวทางในการพัฒนา การเปลี่ยนสินค้าให้มีความแตกต่างโดดเด่น การมีตราสินค้าเพื่อให้เกิดการยอมรับ และมีเรื่องราว เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีประวัติความเป็นมา สามารถชูเอกลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีเรื่องราวอันทรงคุณค่า ถือได้ว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถใช้ในการสร้างสรรค์งานออกแบบได้

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุ ศักยภาพของผู้สูงอายุ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

^{1,2} คณะศิลปกรรมและออกแบบอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน

* Corresponding author. E-mail: Pannipa_pan@outlook.com

บทนำ

ประเทศไทยได้ก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุเต็มขั้นแล้ว จากสถิติผู้สูงอายุในประเทศไทยสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในปี 2564 ประเทศไทยจะเป็นสังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ โดยกรมกิจการผู้สูงอายุมีวิสัยทัศน์ในการส่งเสริมให้ “ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นพลังขับเคลื่อนสังคม” ดังนั้น การส่งเสริมการมีงานทำที่มีคุณค่าให้กับผู้สูงอายุ ทั้งการสนับสนุนทุนประกอบอาชีพให้แก่ผู้สูงอายุ การขับเคลื่อนด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การพัฒนาโรงเรียนผู้สูงอายุ การส่งเสริมให้จัดตั้งชมรมหรือสมาคมผู้สูงอายุ ตลอดจนพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาด้านสุขภาพ การพัฒนาชีวิตด้านอื่น ๆ (กรมกิจการผู้สูงอายุ [พล], 2563)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายว่า ควรมีการส่งเสริมการทำงานอย่างต่อเนื่องของแรงงานที่มีอายุมากให้สามารถพึ่งตนเองได้ และส่งเสริมให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น (ชมพูนุท พรหมภักดี, 2556) โดยกำหนดมาตรการ ส่งเสริมการมีงานทำและมีรายได้ของผู้สูงอายุไว้ในมาตรการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชาติ เรื่องสังคมผู้สูงอายุ (พล, 2562) การสร้างรายได้ให้ผู้สูงอายุ ด้วยผลิตภัณฑ์ชุมชนเป็นแนวทางหนึ่ง เนื่องจากโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นโครงการที่รัฐบาลนำมาใช้ในการสร้างความเจริญแก่ชุมชนให้สามารถยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยผลิตหรือจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้กลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น โดยมีหน่วยงานของรัฐบาลเข้ามาสนับสนุนในเรื่อง วิชาการ เทคโนโลยี ช่องทางการตลาด และขยายโอกาสให้ชุมชนเข้าถึงแหล่งทุนเป้าหมาย (กรมการพัฒนาชุมชน [พช], สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน, ม.ป.ป.) เพื่อให้มีหลักประกันและความมั่นคงในชีวิต โดยน่านโยบายของรัฐบาลด้านการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความรู้ความสามารถที่สะสมประสบการณ์มาอย่างยาวนาน มาพัฒนาต่อยอดสร้างงาน สร้างอาชีพที่เหมาะสมกับศักยภาพและอายุ โดยจัดตั้งศูนย์พัฒนาจิตสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุ 12 แห่งและศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตและส่งเสริมอาชีพผู้สูงอายุ (ศพอส.) ในระดับตำบล จำนวน 1,279 แห่ง เพื่อขับเคลื่อนการส่งเสริมอาชีพ การถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ให้แก่ผู้สูงอายุให้มีคุณภาพที่ดีขึ้นและสามารถสร้างคุณค่าของตนเองได้ด้วยการทำงานตามสภาพความเหมาะสมของร่างกาย และประสบการณ์ เพื่อสร้างรายได้ในการดำรงชีวิต

จากสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับนโยบายของจังหวัดขอนแก่น นายสุธี ศรสวรรค์ นักพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดขอนแก่น เปิดเผยว่าประเทศไทยกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2564 ซึ่งจังหวัดขอนแก่นมีผู้สูงอายุถึง 305,684 คน คิดเป็นร้อยละ 16.9 ของจำนวนประชากรทั้งจังหวัด (พล, 2563) โดยทางจังหวัดได้วางแนวทางการดำเนินงานตามแผนนโยบายแนวทางการบูรณาการการทำงานด้านผู้สูงอายุ ตามแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2545-2564) เพื่อบริการสังคมผู้สูงอายุของจังหวัดขอนแก่น ตามนโยบาย KhonKaen Smart City อันมีแนวทางคือผู้สูงอายุประเภทติดสังคมจะมีการขับเคลื่อนด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การพัฒนาโรงเรียนผู้สูงอายุ การส่งเสริมให้จัดตั้งชมรมหรือสมาคมผู้สูงอายุ ตลอดจนศูนย์พัฒนาอาชีพ พัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนาด้านสุขภาพ การพัฒนาชีวิตด้านอื่น ๆ (พล, ศูนย์พัฒนาการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุขอนแก่น, 2562) ซึ่งปัจจัยสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริม

อาชีวดังกล่าว คือ พัฒนาระบบการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ให้มีความหลากหลายตามบริบทสังคมในปัจจุบันและช่วยเพิ่มศักยภาพทางกายภาพและความสามารถในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุเพื่อนำมาสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาต่อยอดที่ทำให้เกิดรายได้ที่พึ่งตนเองได้ โดยมีกลุ่มผู้สูงอายุเป็นผู้ขับเคลื่อนอาชีพ

วัตถุประสงค์

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาระบบการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ให้มีความหลากหลายตามบริบทสังคมในปัจจุบันและช่วยเพิ่มศักยภาพทางกายภาพและความสามารถในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ

ทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

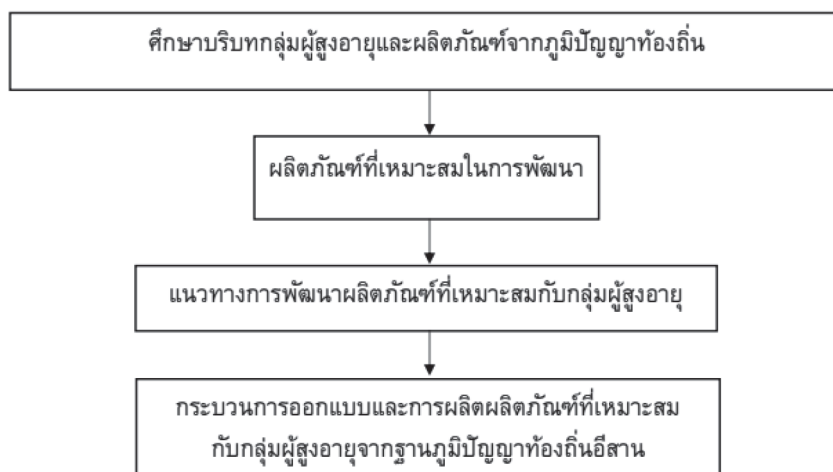
แนวคิดพหุพลัง (Active Ageing) แนวคิดที่แสดงถึงภาวะสุขสมบูรณ์ของผู้สูงอายุและเป็นเป้าหมายของผู้สูงอายุทั่วโลก และคาดว่าแนวคิดพหุพลังเป็นทางออกที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุ โดยภาวะพหุพลังมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) การส่งเสริมให้มีสุขภาพที่ดี (Healthy) 2) การส่งเสริมให้มีความมั่นคง (Security) และ 3) การส่งเสริมการมีส่วนร่วม (Participation) (World Health Organization [WHO], 2002) ซึ่งแนวคิดทั้ง 3 สามารถนำมาประยุกต์แนวทางในการวางแผนเพื่อช่วยพัฒนาศักยภาพให้กับผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพังได้

ทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory) เป็นแนวคิดของ Albrecht (2012) ได้เสนอว่าการที่ผู้สูงอายุจะประสบความสำเร็จได้ (Successful Ageing) ผู้สูงอายุต้องมีทำกิจกรรมอยู่เสมอ โดยกิจกรรมนี้ หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่นอกเหนือจากกิจกรรมที่บุคคลกระทำต่อตนเอง จึงเป็นกิจกรรมที่กระทำร่วมกับบุคคลอื่น ได้แก่ เพื่อน ครอบครัว สังคม โดยกิจกรรมจะช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีอัตมโนทัศน์ที่ดีมีความพึงพอใจในชีวิต ทำให้รู้สึกตัวตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและสามารถดำเนินชีวิต อยู่ในสังคมอย่างมีความสุขได้ อย่างไรก็ตามในการจัดกิจกรรมให้กับผู้สูงอายุควรจะเป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุแต่ละคน ตามทฤษฎีกิจกรรม กิจกรรมที่จัดให้ผู้สูงอายุควรจัดให้ผู้สูงอายุสามารถเลือกเข้าร่วมกิจกรรมที่สนใจได้ รวมถึงกิจกรรมนั้นจะต้องตอบสนองต่อความต้องการของผู้สูงอายุ ทั้งกิจกรรมระยะสั้นและกิจกรรมระยะยาว

แนวคิดการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ เป็นสิ่งที่องค์กร หน่วยงานในภาค ธุรกิจไม่ว่าจะเป็นระดับใดพึงตระหนักถึงเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่เดิมให้มีการเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้นที่สามารถต่อยอดให้กับผลิตภัณฑ์เดิม เป็นการสร้างผลกำไรให้กับบริษัทเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นการสร้างสภาพการแข่งขันลดการเสี่ยงภัยทางการตลาดที่ลูกค้าเสื่อมความนิยมลง เป็นการสร้างโอกาสใหม่ในการขยายช่องทางการตลาดมากยิ่งขึ้นโดยมีผู้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้หลายประการสอดคล้องกับที่ ประสงค์ ประณีตพลกรัง (2547) กล่าวว่า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ (Product Development) เป็นการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่หรือปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมเพื่อสร้างคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้แตกต่างจากคู่แข่ง เพิ่มรูปแบบและขนาดของผลิตภัณฑ์

การพัฒนาารูปแบบผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น งานผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นงานสร้างสรรค์ที่มีการพัฒนา แต่การพัฒนาารูปแบบของงานผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเป็นไปอย่างช้า ๆ จนดูเหมือนว่างานผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นมิได้พัฒนาเปลี่ยนแปลง แต่ด้วยความเคยชินที่งานผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความใกล้ชิดกับชีวิตของชาวชนบทเสียจนไม่รู้สึกรถึง ความเปลี่ยนแปลง (วัชรินทร์ จรุงจิตสุนทร, 2548) และสาเหตุที่รูปแบบของงานมีพัฒนาการไปอย่างช้า ๆ เพราะกระบวนการสร้างสรรค์งานตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันมีความจำกัดในหลาย ๆ ด้าน ตั้งแต่ด้านประโยชน์ใช้สอย ด้านวัสดุ ซึ่งข้อจำกัดด้านวัสดุได้ส่งผลเชื่อมโยงไปถึงการกำหนดรูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย และขั้นตอนการทำงาน นอกจากนี้ ชนบประเพณี ความเชื่อ และสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนคตินิยมของท้องถิ่นก็ยังเป็นตัวกำหนดพัฒนาการให้เป็นไปอย่างเชื่องช้าอีกประการหนึ่ง ในงานวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาถึงการพัฒนาารูปแบบงานโดยคำนึงถึงผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้น การพัฒนาารูปแบบผลิตภัณฑ์นั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสีย วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2532) ได้กล่าวถึงผลกระทบของการพัฒนาารูปแบบผลิตภัณฑ์ไว้ ดังนี้ การพัฒนางานตามอิทธิพลทางสังคมจะเป็นผลดีทางด้านเศรษฐกิจของชาวชนบทที่ผลิตงาน มีรายได้เพิ่มขึ้น มีงานทำ ในขณะที่เดียวกัน ถ้าการพัฒนาไม่ถูกวิธี ก็จะทำให้เกิดผลเสียทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และคุณค่าของงาน คือ เมื่อมีการผลิตงานเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จะทำให้งานผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ล้นตลาดเกินความต้องการได้ง่าย เพราะปริมาณความต้องการในการใช้งานอยู่ในวงจำกัด เพียงใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตของชาวชนบทเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมีการผลิตจนล้นตลาด จะทำให้ราคาถูกลง ไม่คุ้มกับต้นทุนซึ่งอาจนำไปสู่การสูญสลายได้ นอกจากนี้ การส่งเสริมในการพัฒนาและผลิตอย่างไม่ระมัดระวัง เช่น การใช้วัสดุอย่างฟุ่มเฟือย ไม่คุ้มค่า ทำให้เกิดการขาดแคลนวัสดุ ดังปรากฏอยู่บางท้องถิ่นทำให้วัสดุราคาสูงหรือหาไม่ได้จนต้องเลิกผลิตไปในที่สุด

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่ง บุญนาค ตีวงกุล (2543) กล่าวว่า การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเกิดจากการประยุกต์ศาสตร์ ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจากการสั่งการจากหน่วยงาน หรือชาวบ้านผู้ที่ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการดำเนินการ ด้วยความเชื่อในความสามารถของมนุษย์ในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ถ้าเขาารู้และเข้าใจเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชน วิธีการนับว่าสอดคล้องกับกระแสชุมชนนิยม (Localization) นักวิชาการได้พัฒนาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต่อไป โดยพยายามทำให้เป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่อาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม วิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินการติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผล โดยการวิจัยจะประกอบด้วยปฏิบัติการ (Action) และการมีส่วนร่วม (Participation) เป็นองค์ประกอบสำคัญ ปฏิบัติการหมายถึง กิจกรรมที่โครงการต้องการดำเนินการ และเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนการมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุก ๆ ฝ่าย ได้แก่ ร่วมกันวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์ แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และดำเนินการจนสิ้นสุด การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สร้างกรอบแนวคิดการวิจัยจากการทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดแสดงดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของสถานที่ทำการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดเขตพื้นที่การวิจัย จำนวน 2 แห่ง ได้แก่ 1. เทศบาลตำบลโนนท่อน และ 2. เทศบาลตำบลลำราญ จังหวัดขอนแก่น

ขอบเขตของผู้ให้ข้อมูลที่ศึกษา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ 1. กลุ่มผู้สูงอายุที่อาศัยในพื้นที่เขตชนบท เทศบาลตำบลโนนท่อน และเทศบาลตำบลลำราญ ในจังหวัดขอนแก่น ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป 2. ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ (อาจารย์ระดับมหาวิทยาลัย) 3. สำนักงานปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล (นักพัฒนาชุมชน) 4. สำนักงานพาณิชย์จังหวัด (ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและการตลาด) 5. ทีมวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการในลักษณะรูปแบบปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมระหว่างผู้วิจัย นักพัฒนาชุมชน ผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุและผู้เชี่ยวชาญ แผนการดำเนินงานโครงการวิจัย แบ่งเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาบริบทกลุ่มผู้สูงอายุและผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิธีดำเนินการ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลกับปราชญ์

ชาวบ้านด้านผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้สูงอายุ จำนวน 17 คน จำนวนของผู้ให้ข้อมูลเป็นไปตามเกณฑ์ที่สอดคล้องกับแนวคิดของ Macmillan (1971) ที่มีข้อเสนอว่าหากกลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีจำนวน 13-17 คน จะเป็นระดับที่ให้ผลของอัตราการลดลงของค่าความคลาดเคลื่อน (Error) อยู่ที่ 0.54-0.50 และคงที่ที่ระดับ 0.04 ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงการลดลงของค่าความคลาดเคลื่อน

จำนวนผู้เชี่ยวชาญ	ระดับความคลาดเคลื่อน	อัตราการลดลงของความคลาดเคลื่อน
1-5	1.20-0.70	0.5
5-9	0.70-0.58	0.12
9-13	0.58-0.54	0.04
13-17	0.54-0.50	0.04
17-21	0.50-0.48	0.02
21-25	0.48-0.46	0.02
25-29	0.46-0.44	0.02

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แบบการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth Interview form) ผู้วิจัยใช้แนวการสัมภาษณ์เชิงลึก (Interview Guide) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยคำถามสามารถยืดหยุ่นตามสถานการณ์ในการสัมภาษณ์ เพื่อสร้างสัมพันธภาพ อันจะช่วยให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างราบรื่น และที่สำคัญ คือ จะทำให้ผู้ให้ข้อมูลถ่ายทอดข้อมูลได้อย่างครบถ้วนและเป็นจริงมากที่สุด แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ขั้นเริ่มสนทนา ขั้นเข้าสู่ประเด็นที่จะศึกษา และขั้นปิดสนทนา

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะจงรายบุคคล โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยวิธีการเข้าพบโดยตรงหรือนัดหมายล่วงหน้าด้วยตนเองเพื่อให้เกิดความเข้าใจและซักถามเหตุผลสำคัญได้เต็มที่ตามแนวคำถามที่ได้กำหนดไว้ โดยใช้เป็นประเด็นคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structure Interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วนตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัยและใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) โดยที่ผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถตอบคำถามได้อย่างเปิดกว้าง ไม่จำกัดคำตอบเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้ถ่ายทอดความรู้ได้อย่างเต็มที่ครบถ้วนและเป็นจริงมากที่สุด (สุภางค์ จันทวนิช, 2552) ด้วยการจดบันทึกข้อมูลสำคัญ การสังเกต บันทึกภาพ/บันทึกเสียง (ได้รับการอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ) และจัดเก็บเป็นไฟล์ข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์ผลต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล การสัมภาษณ์เชิงลึก การวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยการนำข้อมูลจากการจดบันทึกการสังเกต บันทึกภาพ/บันทึกเสียง ทั้งหมดมาวิเคราะห์ในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

โดย พิจารณาประเด็นหลัก (Major Themes) และแบ่งเป็นประเด็นย่อย (Sub-Themes) ตามแนวคำถามตามเนื้อหาที่ได้กำหนดไว้จากนั้นใช้เทคนิคการสังเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อเชื่อมโยงกัน และแสดงผลของข้อมูลกระบวนการ

ระยะที่ 2 หากกระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุ

วิธีดำเนินการ การสนทนากลุ่ม (Focus Group)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informant) เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยการร่วมสนทนากับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อรวบรวมข้อมูลในการหากระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุ ประเด็นเฉพาะเจาะจงที่เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 6-8 คน ได้แก่ 1. กลุ่มผู้สูงอายุ 2. ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ (อาจารย์ระดับมหาวิทยาลัย) 3. สำนักงานปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล (นักพัฒนาชุมชน) 4. สำนักงานพาณิชย์จังหวัด (ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและการตลาด) 5. ทีมวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยเป็นเครื่องมือหนึ่งในการวิจัย โดยที่ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์และเข้าร่วมกิจกรรม ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลในระหว่างจัดกิจกรรมใช้วิธีผสมผสานแบบบูรณาการโดยบทสนทนากลุ่มจะเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่มีความสำคัญที่จะนำไปสู่กระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน โดยการสังเกตพฤติกรรม จากการสนทนากลุ่ม การจดบันทึก นอกจากตัวผู้วิจัยซึ่งเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในการวิจัยแล้ว สิ่งที่ผู้วิจัยเตรียมไว้ ได้แก่ แบบบันทึกข้อมูล เครื่องบันทึกเสียง ใช้ขณะบันทึกขณะจัดกิจกรรม โดยผู้วิจัยจะขออนุญาตจากกลุ่มก่อน ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลสามารถตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้นบันทึกและข้อมูลซึ่งตกหล่นที่ไม่สามารถจดบันทึกขณะนั้นได้และกล้องถ่ายรูป โดยบันทึกภาพปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนทั้งบุคคลและสถานที่ตลอดจนระหว่างการทำกิจกรรมสนทนากลุ่ม เพื่อใช้ประกอบรายงานการวิจัย

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล รวบรวมความคิดเห็นของการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ที่เกี่ยวกับการออกแบบและพัฒนาต้นแบบผลิตภัณฑ์ ด้วยการมีส่วนร่วมของผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยดำเนินการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพระหว่างการสนทนากลุ่ม โดยผู้วิจัยเป็นผู้สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม จดบันทึกและบันทึกภาพและเสียงในระหว่างการสนทนากลุ่ม

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์แบบองค์รวมในลักษณะของการหาความสัมพันธ์ของผลการศึกษาที่นำไปสู่การสรุปประเด็นที่สำคัญ เป็นการสังเคราะห์และตีความจากข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม เพื่อสรุปเป็นกระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาบริบทกลุ่มผู้สูงอายุและผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นพบว่า

บริบทกลุ่มผู้สูงอายุ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนสรุปได้ ดังนี้

1. ด้านปัจจัยส่วนบุคคล (อายุ) กลุ่มผู้สูงอายุส่วนใหญ่อายุค่อนข้างมาก โดยมีอายุระหว่าง 60-80 ปี มีปัญหาด้านสุขภาพที่เกิดจากความเสื่อมของวัยและอายุที่เพิ่มขึ้น มีปัญหากระดูก ข้อ และระบบกล้ามเนื้อ ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวและการใช้ชีวิตประจำวัน การทำงานบ้าน ทำภารกิจส่วนตัว การเข้างานสังคม ช่วยงาน บุญ งานกุศล ทำให้การใช้ภูมิปัญญาและการออกแบบและผลิตทำได้ไม่เต็มที่ ไม่มีเวลาที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ผู้สูงวัยจะถูกมองจากสังคมโดยรวมว่าเป็นผู้ที่ต้องพึ่งพาขอความช่วยเหลือจากคนในสังคม และไม่สามารถมีอาชีพและรายได้เหมือนวัยทำงาน เหมือนถูกมองข้ามความรู้ความสามารถในการถ่ายทอดการออกแบบ การผลิตผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาของตนเองให้กับสังคม

2. ด้านขั้นตอนการผลิต ผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่ใช้แรงงานตนเองในการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับผู้ที่สนใจจะสืบสานภูมิปัญญาเฉพาะด้าน

- เงินลงทุนผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่มีแหล่งเงินทุนและแหล่งสนับสนุนใด ๆ มีแต่การถ่ายทอดภูมิปัญญาและผลิตเพื่อแลกกับค่าตอบแทนในแต่ละครั้งเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถไปหารายได้เพิ่มเติมเหมือนกับธุรกิจรูปแบบอื่น ๆ ที่มีแหล่งเงินทุนสนับสนุน

- เครื่องจักร มีเพียงแต่เครื่องมือแบบพื้นบ้านที่ทำขึ้นเพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการผลิต

- วัตถุดิบ ผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่อาศัยการจัดหาวัตถุดิบจากแหล่งในชุมชนและมีหน่วยงานมอบให้เป็นครั้งคราว

3. ด้านการบริหารจัดการ โครงสร้างองค์กร ผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่ยังไม่ได้มีการจัดตั้งรูปแบบองค์กรใด ๆ เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนเอง มีเพียงแต่การพูดคุยกันเกี่ยวกับการรวมกลุ่มเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญา นำมาสร้างรายได้และอาชีพให้คนในกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกันเองแบบเล็ก ๆ ผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรบุคคลเพื่อรับการถ่ายทอดภูมิปัญญา และการวางแผนการทำงาน ผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่มีการวางแผนการถ่ายทอดภูมิปัญญาตามความถนัดของแต่ละท่าน โดยไม่มีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่แน่นอนสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

4. ด้านผลตอบแทน ปัญหาด้านรายได้ ผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพที่ตนเองถนัด บางท่านได้รับเงินช่วยเหลือจากภาครัฐ บางท่านได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงานต้นสังกัด และบางท่านไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากใคร ต้องหารายได้ด้วยตนเอง เช่น รับจ้างทั่วไปตามที่กำลังความสามารถ ซึ่งในภาพรวมผู้สูงอายุที่มีภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่มีรายได้เพียงพอต่อสภาพความเป็นอยู่

5. ด้านแรงจูงใจและขวัญกำลังใจ เนื่องจากยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่ม หรือการจัดการที่แน่นอน จึงยังไม่มีแรงจูงใจหรือแรงขับเคลื่อนในกลุ่มผู้สูงอายุ

6. ด้านการตลาด กลุ่มผู้สูงอายุขาดความรู้ความเข้าใจด้านการตลาด อาทิ ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัย แตกต่างจากคู่แข่งขั้นและการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่สอดคล้องกับพฤติกรรมผู้บริโภคปัจจุบัน วิธีการยืดอายุผลิตภัณฑ์ การผลิตบรรจุภัณฑ์ที่สวยงาม ทันสมัย ช่องทางการจัดจำหน่ายที่หลากหลาย การสร้างเครือข่ายเพื่อการจำหน่ายในหลายพื้นที่ และการส่งเสริมการตลาดที่สามารถจูงใจกลุ่มลูกค้าเป้าหมาย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ จากการดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคลกับปราชญ์ชาวบ้านด้านผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้สูงอายุ พบว่าในพื้นที่เทศบาลตำบลโนนท่อนและพื้นที่เทศบาลตำบลสำราญ มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญซึ่งมีศักยภาพที่จะนำไปพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ โดยแบ่งแยกตามประเภทของภูมิปัญญาได้ ดังนี้

1. ประเภทภูมิปัญญา : ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล

ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล หมายความว่า องค์ความรู้ วิธีการ ทักษะ ความเชื่อ แนวปฏิบัติและการแสดงออกที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพื่อดำรงชีวิตความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล

ชื่อภูมิปัญญา : อาหารและโภชนาการ (การทำขนมหงส์)

ชื่อภูมิปัญญา : การแพทย์แผนไทยและการแพทย์พื้นบ้านไทย (ลูกประคบ)

2. ประเภทภูมิปัญญา : งานช่างฝีมือดั้งเดิม

งานช่างฝีมือดั้งเดิม หมายความว่า งานที่สร้างสรรค์ขึ้นจากภูมิปัญญา ทักษะฝีมือช่างการเลือกใช้วัสดุ เครื่องมือ อุปกรณ์ และกลวิธีการสร้างสรรค์ที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะ สะท้อนพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมางานช่างฝีมือดั้งเดิม

ชื่อภูมิปัญญา : เครื่องจักสาน (การจักสานไม้กวาดก้านมะพร้าว)

ชื่อภูมิปัญญา : ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า (หัตถกรรมพรมเช็ดเท้า)

ชื่อภูมิปัญญา : การสาน (พวงมาลัยใบเตย)

ชื่อภูมิปัญญา : เครื่องจักสาน (การจักสานจากไม้ไผ่)

ชื่อภูมิปัญญา : ผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า (ทอผ้า)

จากภูมิปัญญาต่าง ๆ ดังกล่าวในพื้นที่เทศบาลตำบลโนนท่อน และเทศบาลตำบลสำราญ ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยการร่วมสนทนากับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พุดคุยประเด็นสนทนาเพื่อมาคัดเลือกภูมิปัญญาของชุมชนที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุในการพัฒนาตามศักยภาพที่มีในปัจจุบัน ผู้ร่วมการสนทนา ประกอบด้วย 1. กลุ่มผู้สูงอายุที่อาศัยในพื้นที่เขตชนบท เทศบาลตำบลโนนท่อน และเทศบาลตำบลสำราญ 2. ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ (อาจารย์ระดับมหาวิทยาลัย) 3. สำนักงานปลัดองค์การบริหาร

ส่วนตำบล (นักพัฒนาชุมชน) 4. สำนักงานพาณิชย์จังหวัด (ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและการตลาด) 5. ทีมวิจัย เพื่อค้นหาภูมิปัญญาต้นแบบที่สามารถนำไปพัฒนาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ โดยเลือกศึกษาเจาะลึกภูมิปัญญาหัตถกรรมพรมเช็ดเท้าและภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน โดยมีเกณฑ์รายละเอียดในการคัดเลือกดังนี้

1. ศักยภาพทางกายภาพและความสามารถในการทำกิจกรรมในปัจจุบันของผู้สูงอายุ
2. เป็นภูมิปัญญาที่ยังมีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องและแสดงถึงองค์ความรู้ที่เท่าทัน ปรากฏการณ์ในสภาวะปัจจุบัน
3. ผลิตภัณฑ์จากทุนวัฒนธรรม ที่มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับรูปแบบการผลิต โดยเป็นผลผลิตจากกระบวนการมีส่วนร่วม และเรียนรู้อย่างมีระบบในชุมชน

โดยมีภาพบรรยากาศการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาแสดงดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 บรรยากาศการคัดเลือกภูมิปัญญาของชุมชน

องค์ความรู้ที่ได้มาและการใช้ประโยชน์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผลการศึกษาของหัวข้อที่ผ่านมา ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีศักยภาพเพื่อคนในชุมชนนำมาต่อยอดได้ในการหาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ คือ ภูมิปัญญาหัตถกรรมพรมเช็ดเท้าและภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน ซึ่งมีความรู้และทักษะในงานฝีมือ ซึ่งสะท้อนให้เห็นชีวิตและความเป็นอยู่ชนบทรรมนิยม ประเพณี ของสังคมแต่ละสังคมได้ (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532) โดยเฉพาะงานหัตถกรรมจากผ้า เป็นงานหัตถกรรมที่มีประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั้งในครัวเรือนและการประกอบอาชีพ มีรายละเอียดในประเด็นองค์ความรู้ ดังต่อไปนี้

ภูมิปัญญาหัตถกรรมพรหมเช็ดเท้า

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญา การทอพรหมเช็ดเท้า เป็นภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น ที่นำเอาเศษผ้ามาแปรสภาพให้เป็นพรหมเช็ดเท้า แล้วสานทอให้เป็นแผ่นผืน เพื่อนำมาใช้ปูลาด หรือเช็ดเท้า พรหมเช็ดเท้า เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีใช้กันอยู่ทั่วไปทั้งในประเทศหรือต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะเศษผ้าเป็นสิ่งที่มียู่ง่ายไปอยู่ทั่วทุกภูมิภาค และภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่นำเศษผ้ามาแปรสภาพก็มีลักษณะคล้ายกัน หรือได้อิทธิพลทางความคิดจากกันและกัน แม่บ้านกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันในเวลาว่างนั่งทอพรหมเช็ดเท้าใช้กันในบ้าน สอนกัน ทำไปเรื่อยจนเกิดความคิดที่อยากจะสร้างรายได้ ทำให้พรหมเช็ดเท้าถูกจัดได้ว่าเป็นปัจจัยจำเป็นอย่างหนึ่ง ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนซึ่งแสดงว่าภูมิปัญญานี้ ได้เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนในท้องถิ่น

2. การได้มาหรือการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น มีความสำคัญและควรเน้นมากกว่าเนื้อหาภูมิปัญญา เนื่องจากตัวเนื้อหานั้นต่อไปข้างหน้า มีความล้าสมัย แต่กระบวนการภูมิปัญญานั้นยัง นำมาใช้ในการเรียนรู้และพัฒนาให้เกิดการต่อยอดภูมิปัญญาได้ กระบวนการเกิดภูมิปัญญาประกอบด้วย 2 ส่วนที่สำคัญ คือ ปัจจัยพื้นฐานและคน

จากข้อมูลการเกิดภูมิปัญญาผลิตภัณฑ์พรหมเช็ดเท้า พบว่า ภูมิปัญญานี้เกิดจากปัจจัยที่สำคัญ คือ เป็นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษคือการทอผ้า แต่เนื่องด้วยบทบาทหน้าที่ในช่วงชีวิตได้ไปทำงานสายงานอื่น และด้วยอายุที่มากขึ้นศักยภาพในปัจจุบันจึงต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบแล้วฝึกฝีมือที่เคยทำได้ โดยการศึกษาเอง หาวสดๆที่เหมาะสมมาปรับใช้กันภายในชุมชนจนมีเพื่อนบ้านที่สนใจและได้ฝึกกันเป็นวงกว้าง และมีหน่วยงานที่ได้เข้ามาช่วยสอนและสนับสนุนมอบเศษผ้าให้ในบางช่วงเวลา ความรู้และทักษะดังกล่าวเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อม/ศักยภาพในปัจจุบันของกลุ่มภายในชุมชน

3. แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น เสน่ห์ของผลิตภัณฑ์ประเภทนี้อยู่ที่ความไม่เหมือนกันในรายละเอียดของผลงานแต่ละชิ้น การสร้างเอกลักษณ์ให้กับผลิตภัณฑ์ของตนเอง เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีประวัติมีที่มาหรือเล่าเรื่องได้ การมีตราสินค้าเพื่อให้เกิดการยอมรับสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อันจะส่งผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภคและจะนำไปสู่ความภักดีต่อตราผลิตภัณฑ์ นั่นคือ ความสำเร็จสุดท้าย นอกจากนี้ ตราสินค้ายังทำให้เพิ่มยอดขายได้

ภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญา จักสานส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดสืบต่อระหว่างกันภายในครอบครัวมากที่สุด เป็นลักษณะที่พ่อสอนลูกเรียนรู้ด้วยกันจากปากและได้ฝึกหัดจนเกิดความชำนาญ นอกจากนี้ ก็ยังมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างเพื่อนบ้าน หรือมีการลอกเลียนแบบกันในท้องถิ่นที่ใกล้เคียง ก็จะทำให้เกิดการผสมผสานกันของเอกลักษณ์ระหว่างท้องถิ่นเกิดขึ้น แต่การถ่ายทอดในอดีตก็จะเป็นลักษณะที่อยู่ในวงแคบ ๆ ไม่ค่อยมีการสร้างสรรค์ใหม่ เป็นการเรียนรู้แบบค่อยเป็นค่อยไป ส่วนมากจะทำเมื่อว่างจากอาชีพหลัก เช่น การทำนาทำสวน เนื่องจากวิถีชีวิตไร้ชวาวนา ทำมาหากินอยู่กับธรรมชาติ สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็จะทำให้

มาจากธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัว เพื่อดำรงชีพต่อไป และเป็นเครื่องใช้ภายในบ้านที่จำเป็น เช่น กระบุง กระติบ กระจาด หวด

2. การได้มาหรือการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการเกิดภูมิปัญญาประกอบด้วย 2 ส่วนที่สำคัญ คือ ปัจจัยพื้นฐานและคน โดยปัจจัยพื้นฐานประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่น ส่วนคนนั้นเป็นผู้ที่นำปัจจัยพื้นฐานดังกล่าวมาเชื่อมต่อกับภูมิปัญญาดั้งเดิม ประสบการณ์ และญาณทัศนะหรือความฉลาดหลักแหลมของสติปัญญาของตนเอง เพื่อก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นใหม่ขึ้นมา (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2547) ดังนั้น ที่มาหรือการเกิดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานนั้น จึงอธิบายได้ ดังนี้

จากข้อมูลการเกิดภูมิปัญญาผลิตภัณฑ์จักสาน พบว่า ภูมิปัญญานี้เกิดจากปัจจัยที่สำคัญ คือ เป็นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ เมื่อว่างจากการทำนา ทำไร่ หรือทำสวน ซึ่งเป็นอาชีพหลัก โดยใช้วัสดุที่หาง่ายในท้องถิ่น หากทำได้มากพอ ก็นำไปแลกเปลี่ยน หรือขายกันในหมู่บ้าน หรือต่างหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันทำเพื่อใช้สอยในครัวเรือน และเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพเสริมแต่เนื่องด้วยสภาพที่ปรับเปลี่ยนตามอายุ การทำงานก็จะใช้เวลาในการสานมากกว่าเดิม

3. แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นเสน่ห์ของผลิตภัณฑ์ประเภทนี้อยู่ที่ความไม่เหมือนกันในรายละเอียดของผลงานแต่ละชิ้น เกิดจากการผลิตเฉพาะตัวบุคคล การสร้างเอกลักษณ์ให้กับผลิตภัณฑ์เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีประวัติ มีที่มาหรือเล่าเรื่องได้ หรือการปรับรูปแบบ ปรับวัสดุ ให้เป็นที่ต้องการของผู้บริโภคในปัจจุบัน การมีตราสินค้าเพื่อให้เกิดการยอมรับสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อันจะส่งผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภคและจะนำไปสู่ความภักดีต่อตราผลิตภัณฑ์ หรือการทำการตลาดหาช่องทางการขาย

ผลการศึกษาหากระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน พบว่า

จากการได้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบท ศักยภาพของผู้สูงอายุและภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานเพื่อเป็นแนวทางพัฒนาในการสร้างสรรค์ผลงานชิ้นต่อไป ผู้วิจัยจึงได้จัดสนทนากลุ่ม สนทนาประเด็นเฉพาะเจาะจงที่เกี่ยวข้องกับผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 6-8 คน ได้แก่ 1. กลุ่มผู้สูงอายุ 2. ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ (อาจารย์ระดับมหาวิทยาลัย) 3. สำนักงานปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล (นักพัฒนาชุมชน) 4. สำนักงานพาณิชย์จังหวัด (ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นและการตลาด) 5. ทีมวิจัย เพื่อค้นหากระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ให้มีความหลากหลายตามบริบทสังคมในปัจจุบันและช่วยเพิ่มศักยภาพทางกายภาพและความสามารถในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ ผลการศึกษาพบว่า มีองค์ประกอบหลัก 4 ประการ คือ

1. การนำสินค้าของตัวเองให้ผู้เชี่ยวชาญช่วยวิเคราะห์หาแนวทางในการพัฒนา
2. การเปลี่ยนสินค้าให้มีความโดดเด่น น่าสนใจ โดยมีพื้นฐานการแก้ปัญหาไปที่วัตถุดิบที่มีอยู่ เทคโนโลยีที่มีอยู่

3. การมีตราสินค้าเพื่อให้เกิดการยอมรับสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อันจะส่งผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภค และจะนำไปสู่ความภักดีต่อตราผลิตภัณฑ์

4. มีเรื่องราวเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีประวัติ มีที่มาหรือเล่าเรื่อง

ผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ วิเคราะห์จากการสนทนากลุ่ม คือ ภูมิปัญญาหัตถกรรมพรมเช็ดเท้าและภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผู้ร่วมสนทนากลุ่มลงมติเห็นชอบ และมีการคำนึงถึงทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์มีการปรับเปลี่ยนวัสดุที่หาได้ง่ายกว่าภายในชุมชน ใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในชุมชนเพื่อลดงบประมาณค่าใช้จ่ายผลิตภัณฑ์เดิมคือพรมเช็ดเท้า ได้พัฒนาปรับเปลี่ยนเป็น กระเป๋ ที่วางรองสิ่งของ และหวดหนึ่งข้าว กระจาด เปลนอน ได้พัฒนาปรับเปลี่ยนเป็นชั้นวางสิ่งของจากงานจักสานและที่รองแก้วน้ำ มีการจัดทำสัญลักษณ์ให้กับกลุ่มสามารถใช้ตราสินค้าเพื่อให้เกิดการยอมรับสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อันจะส่งผลต่อพฤติกรรมผู้บริโภคและจะนำไปสู่ความภักดีต่อตราผลิตภัณฑ์ ชื่อตราสินค้า และรูปแบบได้มาจากหาเรื่องราวเชื่อมโยงที่มาที่ไปของชื่อโดยการลงมติของผู้สูงอายุ โดยมีภาพต้นแบบผลิตภัณฑ์จากกระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน แสดงดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ต้นแบบผลิตภัณฑ์จากกระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน

สรุปและอภิปรายผล

สิ่งสำคัญในกระบวนการนี้ คือ การให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนโดยมี 4 ลักษณะสำคัญ คือ การมีส่วนร่วมในการคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ และวางแผน ผู้สูงอายุเป็นกลุ่มที่ยังมีความสามารถในการทำกิจกรรมต่าง ๆ และสามารถเข้าร่วมงานต่าง ๆ ในชุมชน หรือผู้สูงอายุสามารถดำเนินชีวิตในสังคมได้โดยอิสระ ให้มีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้แก่สังคมและชุมชนท้องถิ่นของตนเองได้ โดยการเป็นผู้นำด้านการสืบทอดเอกลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพ ต่อเนื่อง และยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาศักยภาพในการทำงานของผู้สูงอายุ รวมทั้งมีการนำวิถีชีวิต วัฒนธรรมเอกลักษณ์ของชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้สูงอายุ มาบูรณาการ

กับการพัฒนาศักยภาพตนเอง ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความกระตือรือร้น รู้สึกภาคภูมิใจในการมีส่วนร่วม รวมทั้งเกิดทักษะทางสังคมในการติดต่อสื่อสารกับคนหลายรุ่นทั้งวัยเรียน วัยผู้ใหญ่ และวัยสูงอายุด้วยกัน สามารถประสานสัมพันธ์ภาพระหว่างช่วงวัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory) ตามที่ Albrecht (2012) ได้เสนอว่าการที่ผู้สูงอายุจะประสบความสำเร็จได้ (Successful Ageing) ผู้สูงอายุต้องทำกิจกรรมอยู่เสมอ โดยกิจกรรมนี้ หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่นอกเหนือจากกิจกรรมที่บุคคลกระทำต่อตนเอง จึงเป็นกิจกรรมที่กระทำร่วมกับบุคคลอื่น เชื่อว่าผู้สูงอายุจะมีความสุขทั้งทางกายและใจ หากได้มีกิจกรรมและรู้สึกว่าได้มีประโยชน์กับสังคม ยิ่งไปกว่านั้นยังเชื่อว่าผู้สูงอายุจะมีความสุขเมื่อได้กระทำกิจกรรมเหมือนที่เคยทำมาก่อน ผู้สูงอายุจะเกิดการทบทวนความรู้ ประสบการณ์เดิม และแสดงความคิดเห็นขณะทำกิจกรรม การรับรู้ความรู้ ความสามารถของผู้สูงอายุทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพในขณะการทำกิจกรรมนั้นได้

ประเด็นกระบวนการออกแบบและการผลิตผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้สูงอายุจากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ให้มีความหลากหลายตามบริบทสังคมในปัจจุบันและช่วยเพิ่มศักยภาพทางกายภาพและความสามารถในการทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ ในครั้งนี้ คือ การนำสินค้าของตัวเองให้ผู้เชี่ยวชาญช่วยวิเคราะห์หาแนวทางในการพัฒนา การปรับเปลี่ยนสินค้าให้มีความแตกต่างโดดเด่น อาจทำได้โดยการตัดหรือขจัดออกให้เกิดเป็นสินค้าใหม่ แต่สินค้านั้นยังทำหน้าที่ได้เหมือนเดิม การรวมโดยเอาสินค้าของตนเองไปรวมกับสินค้าอื่น การย่อ การทำสินค้าให้มีขนาดเล็กลง การขยาย ทำให้ใหญ่ขึ้น แล้วปรับเปลี่ยนรูปทรงด้วยและการตัดต่อเติมหรือแยกออก การมีตราสินค้าเพื่อให้เกิดการยอมรับ และมีเรื่องราว เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีประวัติความเป็นมา สามารถชูเอกลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีเรื่องราวอันทรงคุณค่า ถือได้ว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถใช้ในการสร้างสรรค์งานออกแบบได้นั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ ภัทธา สุขะสุนธร (2564) เรื่องแนวทางการสร้างรายได้แก่ผู้สูงอายุด้วยผลิตภัณฑ์ชุมชนในจังหวัดสมุทรปราการ ที่กล่าวว่าผู้สูงอายุควรพัฒนาผลิตภัณฑ์จากวัตถุดิบในท้องถิ่นโดยใช้ภูมิปัญญาที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมและกำหนดเป็นตำแหน่งผลิตภัณฑ์ ควรพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้หลากหลายประเภทและหลายระดับ ราคา การกำหนดราคาให้สอดคล้องกับคุณภาพและปริมาณของผลิตภัณฑ์ นอกจากนี้ ผลวิจัยยังสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีการออกแบบผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัชรินทร์ จรุงจิตสุนทร (2548) ที่กล่าวว่าความสำคัญของการออกแบบเป็นขั้นตอนเบื้องต้น ที่จะทำให้ผลิตภัณฑ์ประสบผลสำเร็จในตลาดและตรงตามเป้าหมาย งานออกแบบ คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นโดยการเลือกเอาองค์ประกอบมาจัดเรียงให้เกิดเป็นรูปทรงใหม่ ที่สามารถสนองความต้องการตามจุดประสงค์ของผู้สร้างและสามารถผลิตได้ด้วยวัสดุและกรรมวิธีการผลิตที่มีอยู่

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

1. การวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรศึกษาพฤติกรรมของผู้บริโภคในการตัดสินใจเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ชุมชน เพื่อชุมชนจะได้นำข้อมูลมาศึกษาด้านกลยุทธ์ทางการตลาดและการบริหารจัดการภายในชุมชนต่อไปในอนาคต

2. การดำเนินงานต่อไป ต้องให้หน่วยงานเครือข่ายในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญา ให้มีการพัฒนาต่อยอดอย่างยั่งยืนและแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชน

3. การออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ครั้งนี้เป็นกรณีศึกษาศักยภาพและภูมิปัญญาของกลุ่มผู้สูงอายุเทศบาลตำบลโนนท่อน และเทศบาลตำบลสำราญ ซึ่งได้ศึกษาเฉพาะกลุ่ม ดังนั้น ในการวิจัยครั้งต่อไปควรจะมีการศึกษาศักยภาพและภูมิปัญญาของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนต่าง ๆ ด้วย เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2563 บทความวิจัยในครั้งนี้ เป็นส่วนหนึ่งในโครงการการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุในพื้นที่เขตชนบท จากฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานสู่การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ ซึ่งได้รับการรับรองการพิจารณาจริยธรรมในมนุษย์แบบเร่งรัด รหัสโครงการ HEC-01-64-002 จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน

บรรณานุกรม

- กรมการพัฒนาชุมชน, สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน. (ม.ป.ป.). โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. สืบค้นเมื่อ 25 สิงหาคม 2562, จาก <https://cep.cdd.go.th/เกี่ยวกับ-otop/>
- กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2559). ยุทธศาสตร์ กรมกิจการผู้สูงอายุ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580. สืบค้นจาก http://www.dop.go.th/download/knowledge/th1539326153-138_0.pdf
- กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2562). มาตรการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชาติเรื่องสังคมผู้สูงอายุ (ฉบับปรับปรุง) (พิมพ์ครั้งที่ 2). สืบค้นจาก http://www.dop.go.th/download/knowledge/th1551432930-155_0.pdf
- กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2563). สถิติผู้สูงอายุของประเทศไทย 77 จังหวัด. สืบค้นเมื่อ 18 ตุลาคม 2563, จาก <https://www.dop.go.th/th/know/side/1/1/335>
- กรมกิจการผู้สูงอายุ, ศูนย์พัฒนาการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุขอนแก่น. (2562). การจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุขอนแก่น. ขอนแก่น: ผู้แต่ง.
- ชมพูนุท พรหมภักดี. (2556). การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- บุญนาค ตีวกุล. (2543). ชนบทไทย: การพัฒนาสู่ประชาสังคม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะศึกษาศาสตร์.
- ประสงค์ ประณีตพลกรัง. (2547). การบริหารการผลิตและการปฏิบัติการ (ฉบับปรับปรุงใหม่). กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.

- ภัทรา สุขะสุนธร. (2564). แนวทางการสร้างรายได้แก่ผู้สูงอายุด้วยผลิตภัณฑ์ชุมชนในจังหวัดสมุทรปราการ: รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- วัชรินทร์ จรุงจิตสุนทร. (2548). หลักการและแนวความคิดการออกแบบผลิตภัณฑ์. กรุงเทพฯ: แอปป้า กรู๊ป.
- วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. (2532). ศิลปหัตถกรรมไทย. กรุงเทพฯ: ด้านสหวิชาการพิมพ์.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2547). ภูมิปัญญาท้องถิ่น. ใน เลิศชาย ศิริชัย (บรรณาธิการ), ภูมิปัญญาท้องถิ่น จาก ข้อเท็จจริงยกระดับสู่กระบวนการความเข้มแข็งชุมชน (น.57-71). นครศรีธรรมราช: มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, สำนักศิลปะและวัฒนธรรม.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2552). วิจัยเชิงคุณภาพ (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Albrecht, S. L. (2012). The influence of job, team and organizational level resources on employee well-being, engagement, commitment and extra-role performance. *International Journal of Manpower*, 33(7), 840-853.
- Macmillan, T. T. (1971). *The Delphi technique*. Paper presented at the annual meeting of the California Junior Colleges Associations Committee on Research and Development, Monterey, CA, May 3-5, 1971. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED064302.pdf>
- World Health Organization. (2002). *Active ageing: A policy framework*. Geneva, Switzerland: Author.